

УДК 801.81:39(477) “18” Я. Головацький: 82.02 І. Франко

ЯКІВ ГОЛОВАЦЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Мирослава ЦИГАНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано погляди Івана Франка на багатогранну, талановиту та значною мірою суперечливу творчу спадщину Якова Головацького у контексті особливостей тенденцій літературного процесу та розвитку фольклористики ХІХ ст. Акцентовано передусім на прогресивних аспектах діяльності першого професора руської словесності у Львівському університеті, його внеску у культурний розвиток України. Висвітлено особливості використання фольклорних записів Я. Головацького у “Студіях над українськими народними піснями” І. Франка.

Ключові слова: усна словесність, духовний рух, творча спадщина, москвофільство.

Хоча І. Франко не написав жодної спеціальної розвідки про Я. Головацького (1814–1888), у його наукових працях про особливості розвитку української літератури й фольклористики можна віднайти чимало слушних і проникливих думок про творчу спадщину одного з представників знаменитої “Руської трійці”.

За висновком І. Франка, Я. Головацький належав до генерації тих учених, які нахненно працювали над збиранням та опрацюванням матеріалів до галицько-руського фольклору й історії літератури [4, т. 38, с. 500]. **Відтак, дослідник згадував Я. Головацького переважно у контексті висвітлення тенденцій літературного процесу ХІХ ст., творчості окремих письменників цього часу, а також у фольклористичних студіях.**

Докладно вивчаючи історичне минуле Галичини та її національне відродження, І. Франко зазначав, що після фольклористичної діяльності Зоріана Доленги-Ходаковського (1784–1825), публікації збірника Вацлава Зелеського “Piesni polskie i ruskie ludu galiczyjskiego” (1833), **що поклали початок народної української літератури в Галичині** [4, т. 26, с. 384], “молодші руські попи й поповичі кидались по селах збирати і списувати хлопські пісні, прислухатись ближче хлопській мові, хлопським оповідям, учитися докладніше руської історії, починати глибше заглядати в душу свого народу, робляться його свідомими синами, робляться борцями за його відродження” [4, т. 47, с. 111–112]. За твердженням ученого, на той час це було дуже важливим для Галичини, бо “говорячи про інтелігенцію у нас, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було” [4, т. 26, с. 87]. І. Франко назвав М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького першими борцями нашої народної свідомості [4, т. 47, с. 111–112], піонерами національного відродження [4, т. 41, с. 273].

Розглядаючи творчу спадщину талановитих письменників Б. Дідицького, І. Гушалева, П. Стебельського, Данила Млаки (С. Воробкевича), І. Франко у праці “Критичні

письма о галицькій інтелігенції” зазначав, що в них було усе, “крім здорової, свободної, поступливої думки, крім інтересу до дійсного життя, до живого народу і, розуміється, крім знання того народу” [4, т. 26, с. 76]. Натомість “Руська трійця”, за словами І. Франка, “зложила матеріал для видання літературної збірки “Зоря”, що мала бути виразом нових, широко народних і zarazом слов’янофільських змагань галицько-руської молодіжі” [4, т. 41, с. 273]. Хоча цензура не допустила виходу в світ цієї збірки, але, як зазначив І. Франко, молоді семінаристи не опустили руки, і незабаром українці отримали невелику українську книжечку “Русалка Дністровая”, без якої неможлива повна характеристика галицького письменства. Дослідник у цитованій статті писав, що “видавці тої книжечки, молоді семінаристи, казав би-сь люди зовсім супокірні та благонамірні; в самій книжечці нема ні ясних ідей, ні сміливих намогів революційних, ні навіть ярих образів або виразних згадок про життя народу” [4, т. 26, с. 89]. Відтак, І. Франко дійшов висновку, що “Русалка Дністровая”, хоч і який незначний її зміст, які незначні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним” [4, т. 26, с. 90]. Учений вбачав велику культурну цінність у “Русалці” не лише через те, що вона відійшла від тодішнього церковного світогляду, а в письмі і правописі відбігла від старої традиції, а й вказала на єдність українського народу в різних частинах України, визнала цілковиту солідарність з тим новим рухом [4, т. 26, с. 90–91]. “Ціла “Русалка” – се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та здичіння” [4, т. 26, с. 92].

Продовженням “Русалки Дністрової” І. Франко називав “Вінок русинам на обжинки”, який, на думку дослідника, поклав початок зростанню революційного духу [4, т. 26, с. 93]. За спостереженням ученого, “в обох томах “Вінка” Я. Головацький помістив значне число етнографічних записок, надто в часописі чеського музею замітну статтю “Подорож по Галицькій і Угорській Русі” [4, т. 41, с. 275]. Згодом у своїй розвідці “Южно-русская литература” І. Франко схвально оцінив і те, що на сторінках “Вінка русинам на обжинки” було надруковано збірку невідомих до того часу творів М. Шашкевича, а сам Я. Головацький подав чудове зібрання народних загадок, казок і анекдотів, а також декілька досліджень з археології і етнографії [4, т. 41, с. 128].

За словами дослідника, 1833–1840 роки були періодом найбільшого й найяскравішого духовного руху у Львівській руській духовній семінарії: “Семінарські мури містили тоді в собі найкращий цвіт галицько-руської молодіжі, мужів, котрі опісля мали статися головними провідниками духовного і літературного відродження руського народу в Галичині” [4, т. 26, с. 256]. Новатором галицько-руської літератури І. Франко назвав М. Шашкевича [4, т. 29, с. 249], І. Вагилевича – людиною не такою рішучою, тим, хто ще в семінарії почав писати польською мовою [4, т. 41, с. 274]. Третій учасник “Руської трійці” Я. Головацький, за твердженням І. Франка, здобув собі найвидніше становище: “Руський священник мав бути русином, проводирем і батьком Русі. Події 1848 р. показали, що се не така кепська річ. Можна було зробити кар’єру. Простий священник Яків Головацький зістав професором університету” [4, т. 31, с. 469–470].

Найважливішою працею Я. Головацького з того часу І. Франко вважав об’ємну німецькомовну статтю 1848 року “Становище русинів”, яка, за словами вченого, у своїм

часі зробила велику сенсацію серед галицько-руської суспільності [4, т. 41, с. 275]. У статті “Ukraina irredenta” І. Франко писав: “Та ані у Зубрицького, ані у Головацького, ані загалам ні у кого з русинів до 1848 року ми не находимо нічого, що би можна назвати виразною суспільно-політичною програмою, бо така програма можлива тільки там, де люди свідомі своєї духовної і матеріальної сили, свідомі того, що можуть щось зробити, що їх голос має у других якусь вагу. Такої свідомості у жадного галицького русина до 1848 року не могло бути, і для того найсмівливіша політична маніфестація, на яку здобувся галицький русин перед скасуванням панщини, памфлет Головацького “Zustande der Russinen” **поза рекримінації та побожні бажання не підноситься до сформулювання якої-небудь програми діяльності русинів хоч би в найближчій будущині. З кожної стрічки сього інтересного твору віє на нас сумовите почуття, що автор його пише сам, думає сам, злиться сам і з всім тим навіть мусить критися, а в такому разі що ж і думати про яку-небудь програму? Для кого? З ким?”** [5, с. 545].

На думку І. Франка, окремої уваги заслуговують наукові філологічні розвідки першого професора руської мови у Львівському університеті, зокрема “Три вступительні преподаванія о русской словесности” (1848), а публікацію Я. Головацького “Zur galizischen Schrift-und Sprachfrage” (1860) вважав чи не головним джерелом для історії так званої азбучної війни, що розгорілася в Східній Галичині в роки 1858–1860 [4, т. 41, с. 275]. У розвідці “Відродження в Галичині до р. 1848” І. Франко відзначив і “Хрестоматію староруського письменства” Я. Головацького, назвавши її як на свій час досить багатую і добре дібраною [4, т. 41, с. 275].

Найважливішими науковими працями Я. Головацького І. Франко вважав “Дополнительный очерк до библиографии Ундольского”, “Русский географический словарь” і чотиритомну збірку “Народные песни Галицкой и Угорской Руси” з простою географічно-етнографічною передмовою [4, т. 41, с. 276]. Щодо “Дополнительного очерка до библиографии Ундольского” І. Франко зазначив, що його автор був першим, хто у львівському журналі “Галичанин” (1864 року, кн. IV) склав галицько-руську бібліографію за 1772–1848 роки та переслав багато рідкісних галицько-руських книг та брошур у петербурзьку Публічну бібліотеку, а за допомогою цих видань руський бібліограф В. Межов там створив бібліографію галицько-руської літератури з 1830 до 1862 роки [4, т. 27, с. 202]. І. Франко назвав доречним і доповнення Я. Головацького до бібліографії В. Ундольского, а у розвідці “Галицко-русская библиография XIX столетия с увзгляднением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801–1886)” відзначив, що Я. Головацький в “Галичанині” за 1808–1847 роки назвав 110 руських видань, а десять років після того уже за 1801–1854 роки – 230 [4, т. 27, с. 203].

До літературної спадщини Я. Головацького І. Франко ставився досить скептично, називаючи його прозаїчною натурою, ученим і публіцистом, якому лише під впливом подій 1848 роки, при моментальнім припливі щирості удалося кілька непоганих віршів (“Чом річенько домашня”, “Заполонилось небо довкола”) [4, т. 35, с. 72].

Не надто високо І. Франко цінував Я. Головацького і як літературного критика чи історика літератури. Хоча дослідник зазначав, що, окрім Я. Головацького, який видав біографію І. Котляревського, ніхто з галичан не мав про Україну докладнішого поняття,

ближчих, особистих та літературних зносин із українцями [4, т. 35, с. 36], все ж, на думку І. Франка, судження Я. Головацького про автора “Енеїди” були неоригінальними, “переважно виписувані з російських критик і біографій Стебліна-Камінського й інших” [4, т. 31, с. 330], а також “Москвитянина” [4, т. 35, с. 36]. За І. Франком, Я. Головацький відчув національне значення “Енеїди”, але не вмів відповідно оцінити його [4, т. 31, с. 330].

Оцінюючи викладацьку діяльність першого професора Львівського університету, який займав цю кафедру 18 років, І. Франко завважував, що Я. Головацький розпочав свої виклади блискучою заявою про віру в існування й культурну будучину України як самостійного етнічного організму з мовою й письменством, що само для себе варто студій, але швидко стратив ці переконання, а тому від 1852 року викладав в університеті мляво, наче з примусу, не цікавився своїми студентами й силкувався у своїх писаннях проводити ідею “єдинства Руси”, що в практичній діяльності означало систематичне знеохочування молодих слухачів від усякої наукової праці на рідному ґрунті [4, т. 36, с. 144].

Учений вважав Я. Головацького людиною здібною й освіченою, а його “Три вступительні преподования о русской словесности” першим широко окресленим планом системного викладу історії української літератури [4, т. 40, с. 19–20] та нарисом її найважливіших моментів [4, т. 41, с. 275]. За І. Франком, Я. Головацький добре називав головних українських письменників, влучно характеризував монгольську руїну, литовське й польське завоювання, слушно підкреслив значення друку Острозької біблії, звернув увагу на переклади Біблії народною мовою, подав загальні згадки про полемічну літературу, широко розкрив значення козацтва та його роль у боротьбі з татарами й турками. Важливо, що Я. Головацький відзначив поетичні достоїнства прекрасних українських дум, влучно характеризував козацько-польські війни та особливості українського відродження з кінця XVIII ст., добре розглянув творчість І. Котляревського, згадував і Г. Квітку-Основ’яненка, Єремію Галку (М. Костомарова), Амвросія Могилу (А. Метлинського), Льва Боровиковського, врешті, написав і про галицько-руське відродження [4, т. 40, с. 20–21]. У праці “Історія української літератури. Часть перша. Від початку українського письменства до І. Котляревського” І. Франко зазначив, що колишній учасник “Руської трійці” виразно бачив повний обсяг нашої літератури й головні дезидерати нашої праці над нею, але, на жаль, сам дуже мало зробив для виконання свого плану. Натомість його наступник на кафедрі Омелян Огоновський, на думку І. Франка, не зумів навіть консеквентно стати на програмі Я. Головацького [4, т. 40, с. 21]. Відтак, за І. Франком, Я. Головацький був одним із талановитих і здібних людей, якого “пожувало і виплюнуло наше москвофільство” [4, т. 35, с. 8]. Слідом за І. Франком, М. Гнатюк також зазначив, що “Три вступительні преподования о русской словесности” були спробою Я. Головацького торкнутися теоретичного осмислення проблем літературознавства, але пізніший відхід від українства спричинився й до повного ігнорування вченим теорії літературознавства [1, с. 28–29].

Відтак, І. Франко вважав, що причиною втрати зацікавлення українською словесністю для Я. Головацького стала політика: “При переході російських військ через Галичину у 1849 році, – писав дослідник, – новий професор стратив віру в самостійність

руської народності і в потребу та рацію існування тої народності, значить, стратив віру і в предмет, котрий мав викладати” [4, т. 43, с. 364].

Цілком слушним І. Франко назвав той факт, що збірка Я. Головацького “Народные песни Галицкой и Угорской Руси” була одним із тих українських видань, що отримало премію Петербурзької Академії наук з фундації графа Уварова за найкращу працю історичну і етнографічну [4, т. 27, с. 192]. Проте, на думку І. Франка, через відставання української фольклористики від європейської, величезна збірка народних пісень Я. Головацького фактично була ненауковою [4, т. 46, кн. 2, с. 130]. За І. Франком, це був величезний ліс, в якому дуже складно розшукати окремі етнографічні речі [4, т. 27, с. 210]. У розвідці “Морочимый морочила” І. Франко зазначив, що “п. Головацький, котрого одинока “монументальна” робота – “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси” – **останесь хіба пам’ятником того, як можна крайнім недбальством, неумілим порядкуванням і некритичністю змарнувати працю цілого покоління пильних і любов’ю відданих ділу збирателів етнографічного матеріалу !**” [5, с. 178].

Водночас І. Франко дуже часто використовував як джерело фольклорні видання Я. Головацького, зокрема й “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси”. Так, досліджуючи цикл пісень XVI ст., що були занесені саме до нас зі сербо-болгарськими співанками та музиками, І. Франко звертався до матеріалів збірки Я. Головацького, яку назвав “багатою” [4, т. 42, с. 37]. За допомогою текстів Я. Головацького І. Франко повністю реконструював варіант пісні “Батько продає дочку турчинові” [4, т. 42, с. 80], а в розвідці “Пісня про Кучубая” зазначав, що Я. Головацький цілком доречно помістив цю пісню “між так звані “былевые думы” на ряду з піснями про Байду, Морозенка і навіть додав під титулом дату, р. 1651, коли нібито мало статися те, що описано в пісні” [4, т. 42, с. 268]. Фольклорні записи Я. Головацького дослідник використовував і в аналізі пісні “Подольнка”, зазначаючи при цьому, що Я. Головацький у своєму збірнику “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси” подав три варіанти цієї пісні, але перший і другий недоладні: “Початок другого варіанту взятий з іншої пісні, пожований розмір та нечиста форма “воротила”, сфабрикована для рими, вказують, що се пізніша прищіпка до старшого тексту пісні, спричинена, може, затемненням її первісного початку” [4, т. 42, с. 332].

Часто І. Франко звертався до коментарів Я. Головацького і щодо окремих текстів пісень у “Студіях над українськими піснями”. Це бачимо зокрема в аналізі пісні “Здобуття козаками Варни” [4, т. 42, с. 194–201] та статті про народну пісню “Про козака Плахту” [4, т. 42, с. 315–317]. Не оминув І. Франко й напрацювань Я. Головацького у спробі систематики українських пісень XVII ст. [4, т. 42, с. 302–308].

Особливої уваги заслуговує й Франкова оцінка мови Я. Головацького. І хоча вчений у своїй розвідці “Азбучна війна в Галичині 1856 р.” називав граматику Я. Головацького “найліпшою з дотеперішніх” [4, т. 47, с. 614], проте зазначав, що з неї не можна навчитися чогось певного, бо вона не позбавлена церковнослов’янських форм, що є чималою хибобою [4, т. 47, с. 614]. І. Франко хотів бачити інтелігентну та освічену молодь Галичини, а тому гостро критикував тодішню методику викладання, пишучи, що навчати дітей з 5-х, 6-х гімназійних класів старослов’янської і староруської мови по хрестоматіях

Я. Головацького є великою помилкою, бо вона баламутить мову молоді [4, т. 26, с. 328]. І. Франко вказав на те, що за останні роки праці у Львівському університеті Я. Головацький не полишив русофільської пропаганди [4, т. 47, с. 622–627], а перейшовши у москвофільство, фактично помер як науковець. Дослідник назвав першого професора руської мови у Львівському університеті циніком, якого “притягує сила російського рубля” [5, с. 178], а тому Я. Головацькому не годиться “строїти з себе Натана Мудрого, та й то ще де? – на полі язикознавства?” [5, с. 178]. Справді, наприкінці свого життя Я. Головацький виступив проти права українського народу на власну мову і літературу, забувши юнацьке кредо і прагнення до національного відродження.

Як бачимо, І. Франко неоднозначно оцінив багатогранну та значною мірою суперечливу творчість Я. Головацького. Дослідник підтримав молодечі поривання фольклориста, його важку працю задля збереження народної творчості та загалом належно оцінив збірку Я. Головацького “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси”. Відзначив І. Франко позитивні аспекти перших років викладацької діяльності Я. Головацького у Львівському університеті, зокрема його розвідку “Три вступительні преподаванія о русской словесности”. Водночас І. Франко вважав, що дослідник, незважаючи на те, яку методологічну доктрину підтримує, передусім повинен стояти в обороні істини, наукової правди та об’єктивності. На превеликий жаль, такого наукового підходу у дослідницьких питаннях Я. Головацького після 1850 року І. Франко не бачив, що призвело до аргументованої критики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гнатюк М.* Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч / М. Гнатюк. – Львів, 2002. – 208 с.
2. *Головацький Я.* Три вступительні преподаванія о русской словесности / Я. Головацький. – Львів, 1848. – 28 с.
3. *Кирчів Р.* Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Р. Кирчів. – К. : Наукова думка, 1990. – 344 с.
4. *Франко І.* Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
5. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011

YAKIV HOLOVATS'KYU AS EVALUATED BY IVAN FRANKO

Myroslava TSYGANYK

*The Ivan Franko National University of L'viv
1, Universitets'ka Str., L'viv, Ukraine, 79000*

The article investigates Ivan Franko's ideas of many fold and talented though to much extent controversial literary heritage (legacy) of Yakiv Holovats'kyu.

Franko's references to Holovats'kyu in terms of highlighting the tendencies of development of the literary process of the XIX century, the literary activity of other writers as well as folklore studies are being analyzed.

The evaluation of both positive and negative sides of Holovats'kyu's activity as the first professor of *Rus' language* at L'viv University is emphasized. Special attention is paid to Franko's using of folklore records of Holovats'kyu in his "Studies of Ukrainian folklore songs".

Key words: spoken language, Halician Rus' folklore, spiritual movement, literary heritage, teaching methods, moskvofil'stvo.

ЯКОВ ГОЛОВАЦЬКИЙ В ОЦЕНКЕ ІВАНА ФРАНКО

Мырослава ЦЫГАНЬК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

Проанализированы взгляды Ивана Франко на многогранное, талантливое и в значительной степени противоречивое творческое наследие Якова Головацкого. Рассматриваются воспоминания И. Франко о Я. Головацком в контексте выявления тенденций литературного процесса XIX ст., творчества других писателей и в литературных трудах. Отмечена оценка И. Франко позитивных и негативных аспектов деятельности первого профессора русской словесности во Львовском университете. Сконцентрировано внимание на использовании фольклорных записей Я. Головацкого в "Студиях над украинскими народными песнями" И. Франко.

Ключевые слова: устная словесность, галицко-русский фольклор, духовное движение, творческое наследие, методика преподавания, москвофильство.